

vekovnu tradiciju ostale su i dalje deo grčke polovine Carstva. Romanizacija im nije nametnula latinski jezik. Na društvenom planu, ona se najviše manifestovala u širenju rimskog građanskog prava kod domorodača, sa svim implikacijama koje podrazumeva ovaj pravni položaj. Međutim, Trachani se nisu odriicali svojih tradicija, nisu se odnarodovali. To pokazuju onomastika, topoanastika, obredi sahranjivanja, religija. U religiji, gde je konzervativizam najjači, Trachani prihvataju imena grčko-rimskih božanstava i njihovu antropomorfnu ikonoграфију, али се њихова прадедовска веровања и представе о свету назиру у избору божаства која посебно поштују, у епитетима које им надевају, у религиозним формулама и, пре свега, у стварању популарне иконографије свог Трачког коњаника. Говорећи о источним култовима, који су једна од њених специјалности, Т. се нарочито задржава на митраизму, који је у Тракији био нарочито популаран јер је одговарао традиционалним религиозним схватањима Трачана. Утицај трачког орфизма на оформљење индо-иранске доктрине митраизма био је такав да се, према Т. (она у томе следи резултате истраживања Л. А. Campbell-a), може говорити о „трачком доприносу“ стварању модела ове светске религије.

Да завршим. Мислим да сам довољно истакла занимљивост и богатство садржаја књиге М. Тачеве. То је књига која на релативно малом простору пружа увид у све важније проблеме трачке историје у хеленистичко и римско доба, на високом стручном нивоу и на жив, темпераментан начин. Корисно ће послужити не само студентима и постдипломцима, већ и другим истраживачима који се интересују за Тракију а нису траколози. Пожелимо да се и наши професори угледају на бугарске колеге и пруже својим ђацима приручнике такве врсте и таквог квалитета.

9. XI 1988.

Фаула Папазоглу
Београд,

FANOULA PAPAZOGLU, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Paris 1988 (École française d'Athènes: *Suppl. du Bull. Corr. Hell.*, XVI), str. XVII + 528, sa 20 geografskih karata.

Na samome kraju 1988. godine pojavilo se delo koje znači jedan od prelomnih datuma u razviku naučnog istraživanja antičke Makedonije. Fanula Papazoglu je objavila — na francuskom jeziku i u poznatoj seriji *Suppléments du Bulletin de Correspondance Hellénique* — drugo izdanje svoje knjige o *Македонским градовима у римско доба* (Skopje, *Živa Antika*, 1957; str. III + 379). Po osnovnom sklopu i glavnim zaključcima, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* slede srpsko-hrvatsko izdanje iz 1957. godine. Pa ipak, reč je o novom rezultatu. Nije samo modifikovan naslov, prošireno izlaganje u svim poglavlјima, umnoženi registri i geografske karte, proverena, dopunjena i iznova pretresena izvorna gradja i bogata sekundarna literatura — ukratko, nisu učinjeni samo očekivani naporі, više nego znatni sami po sebi, da se za drugo izdanje priredi jedna obimna naučna knjiga tako što će se, bez suštinskog preispitivanja, osavremeniti u nizu pojedinosti. Između starog i novog dela ovde stoje tri decenije autorovog neprekinutog razmišljanja o bitnim pitanјima njegove teme, istorije urbanog života u rimskoj Makedoniji; ne prestajući da izučava staru Makedoniju¹, F. Papazoglu je izgradila u sebi sposob-

¹ O tome kontinuitetu svedoče, pored niza rasprava, članaka i kritika, poglavlje 'Η Μακεδονία υπό τῶς Ρωμαίους koje je F. Papazoglu napisala za kolektivno, međunarodno delo sintetičkog karaktera 'Η Μακεδονία. 4000 χρόνια 'Ελληνικῆς Ιστορίας καὶ πολιτισμοῦ (ed. Μ. Σακελλαρίου), Atina 1982 (str. 192—207 i napomene na str. 537—541), i njena studija *Quelques aspects de l'histoire de la province de Macédoine* (ANRW II 7, 1, Berlin — Njujork 1979, 302—369) posvećena izvesnim ključnim, uzajamno povezanim, pitanјima makedonske strukturalne istorije posle 148. g. pre n.e. (osnivanje provincije, njeni upravnici, teritorija i stanovništvo, vojska i regionalna koina).

nost za istorijski sud neokovan prethodnim zaključcima sopstvenog rada. Zahvaljujući tome, i snažnom prilivu podataka koje nude epigrafski nalazi i arheološka iskopavanja poslednjih godina, *Villes* upotpunjuju i menjaju *Gradove* na mnogo mesta. Okolnost što ih potvrđuju u svim temeljnim tačkama samo povećava čitaocu veru u metod, znanja i dubinu analize koji odlikuju knjige Fanule Papazoglu.

U svome prvom odeljku, *Villes* se bave glavnim izvorima za proučavanje razvoja makedonskih gradova tokom sedam i po vekova rimske, odnosno novorizantijske, vlasti (str. 15—36)², zatim nasledjem predrimskog doba na polju makedonskog polniskog ustrojstva (str. 37—52) i geografsko-administrativnim okvirima i promenama provincije Makedonije (str. 53—98: organizacija Makedonije 167. i 148. g. pre n.e.; podela Makedonije 167.g.; granice Makedonije 167.g., u razmaku od sredine drugog veka pre n.e. do kraja trećeg veka n.e. i u kasnoj antici).

Već ove stranice pokazuju složenost autorovog zadatka. Osim epigrafskih spomenika, pisani izvori su oskudni a teški za tumačenje. Pri tome su sadržajno različiti i hronološki nejednako raspoređeni. Dele se u tri osnovna, diskontinuirana sloja: izvore o vremenu rimsko-makedonskih ratova (Polibije, Tit Livije, popis delfskih teorodoka), Avgustove vlade (Strabon i predložak geografskih knjiga Plinija Starijeg) i poznog Carstva (Hijerokle, Prokopije, crkveni dokumenti). *Ethnika* Stefana iz Vizantiona su najbogatiji od romejskih izvora za geografiju stare Makedonije; podacima tog zbornika, vremenski disparatnim, osetljive interpretacije, posvećena su važna izlaganja na str. 29—35. Dugo razdoblje Principata se proučava — ako se izuzmu natpisi — poglavito iz itinerara i Klaudija Ptolemeja. S pogledom na krupnu ulogu koju je Principat imao u procesu urbanizacije ove provincije, tako svedena gradja ostavlja mnoga pitanja otvorenim. Isti zaključak vredi za epohu unutrašnjeg nazadovanja i varvarskih pustošenja makedonskog tla od trećeg do petog stoleća. Zbir sačuvanih vesti o njoj daleko zaostaje za posledicama što ih je donela makedonskim gradovima (smanjenje broja, depopulacija, opšte osiromašenje), utoliko pre što se tada jako poredjuju i epigrafski tekstovi.

Drugi odeljak predstavlja srž cele knjige (str. 99—436). Odgovara na osnovna pitanja koja sačuvana izvorna gradja postavlja o gradovima i manjim naseljima u provinciji Makedoniji (ime, geografski položaj i pravni status grada/naselja; prelomni događaji u njegovoj istoriji; uređenje, spomenici i ostali vidovi kulturne baštine). Raščlanjen je prema antičkim oblastima. Iz makedonske teritorije, čije su se granice stolećima menjale, autor je izdvojio „pravu Makedoniju“ (*la Macédoine proprement dite*) i na nju usredsredio svoja izlaganja. Taj deo Makedonije bio je ne samo pretežan u svakom pogledu nad ostatkom provincije u vremenima njenog velikog prostranstva (II vek pre n.e. — rano Carstvo), nego se i odlikuje od njega svojim etnografsko-istorijskim identitetom³. Obuhvata Donju i Gornju Makedoniju, Istočnu Peoniju, Istočnu Makedoniju i Halkidiku.

Kao jezgro argeadske države, *Donja Makedonija* broji više značajnih starih gradova; od helenističke epohe, oni postaju *poleis* u punom značenju reči. Ističu se Pidna i Dion u Pijeriji, Edesa, Aige, Pela, Beroja u Botijeji, Tesalonika u Migdoniji. Prema unutrašnjosti, područja Eordaje, Almopije i Amfaksitide su slabije poznata i slabije urbanizovana. U Donjoj Makedoniji smeštene su argeadske prestonice (Aige, Pela), rimske kolonije (Dion, *colonia s ius Italicum*; Pela), središta provincijske uprave, privrednih i kulturnih delatnosti (Beroja, Tesalonika). Pred istraživača iskrsava niz problema istorijskog i istorijsko-geografskog reda. *Villes* im posvećuju učena razmatranja; pomenimo samo diskusiju o odnosima Tesalonike, Terme i Ematije (str. 189—198), obeleženu retkim poznavanjem vizantijskih pisaca.

Obim koji Gornja Makedonija ima u carskom periodu još uvek je kontrolverzan. F. Papazoglu ga svodi na Orestidu, Elimiotidu, Linkestidu, Pelagoniju i Deriop. Isključuje iz Gornje Makedonije ilirske krajeve Dasaretidu i Atintaniju

² Avarsko-slavonski napadi VI/VII stoleća označavaju kraj antike u Makedoniji. Od svih makedonskih gradova, samo je Tesalonika ostala nezauzeta.

³ Glavna teritorijalna razlika „prave Makedonije“ prema provinciji Makedoniji sastoji se u tome što se prva ne širi do jadranske obale. Da zapad provincije (počevši sa Lihnidom) formira celinu za sebe pokazuju dovoljno jasno granice i ime *Epiri novae Dalmatorum*, izdvojene iz Makedonije pod Dioklecijanom ili Konstantinom.

i donjomakedonsku Eordaju a uključuje Paravaju i Timfaju, obe nedovoljno ispitane. Prisajedinjena argeadskom kraljevstvu pod Filipom II, srazmerno spora u razvitku gradova, Gornja Makedonija je naseljena stanovništvom mešanog porekla i različitih političkih tradicija. U okviru provincije, ponegde čuva ostatke plemenskih i lokalnih *koina*. Severnim delom leži na jugoslovenskoj teritoriji (Linkestida, Pelagonija, Deriop). Verovatno najcvetniji grad Gornje Makedonije bila je naseobina Filipa II u Linkestidi, Herakleja kod Bitolja; istoriju tog grada je autor osvetlio u više značajnih studija. Složene relacije između Deriopa i Stubere autor je protumačio još početkom pedesetih godina (*ŽA* 3, 1953, 220—221). Ustanovio je da je Deriop region a Stubera polisni centar regiona (lokalitet Čepigovo na Crnoj). Kasniji epigrafski nalazi su potvrdili ovo rešenje i dali mogućnost Fanuli Papazoglu da pokaže da je Stubera mnogoljudno mesto (oko 12.000 slobodnih stanovnika u prvom veku n.e.), s efebijom i drugim ustanovama razvijene grčke civilizacije (str. 292—302, up. eusdem *Les stèles éphébiques de Stuberra*, Chiron 18, 1988, 233—270).

Istočnu Peoniju čine doline srednjeg Vardara, Strumice i Bregalnice. Reč je o nekadašnjoj oblasti peonskog kraljevstva koja je postepeno uključena u Makedoniju, politički i kulturno. Pod Filipom V zauzeta je Bilazora (negde u okolini Velesa) a Istočna Peonija pretvorena u antigonidsku strategiju; prirodno je što će ući u sastav i rimske Makedonije. Od istočnopeonskih gradova se izdvajaju svojim arheološkim tragovima i/ili znatnom prošlošću Stobi (na ušću Crne u Vardar), Dober (u dolini Strumice) i, na levoj obali Bregalnice, Bargala, episkopsko sedište u IV—VI veku (slovenski hidronim je izveden iz starobalkanskog toponima). Stobi bez sumnje prednjače. Tit Livije ih spominje kao *vetus urbs* (XXXIX 53, 15) a Plinije kao *oppidum civium Romanorum* (NH IV 34), jedini u helenofonim provincijama rimske imperije. Rano, verovatno pod Avgustom, postali su *municipium* kojem je podareno italiko pravo. Tokom dugih i plodonosnih iskopavanja otkriveni su ostaci impresivnog stvaralaštva stobskih graditelja i umetnika (ulice, bazilike, palate, pozorište, sinagoge; mozaici, skulptura). Arheološki podaci potkrepljuju podatke literarnih, epigrafskih i numizmatičkih izvora o vidnoj ulozi rimskih i paleohrišćanskih Stoba u životu Makedonije i Balkana uopšte. Za savremenog istoričara je naročito zanimljiv razvoj Stoba pred kraj Republike i početkom Carstva, kad se menja pravni položaj grada (*polis*, *oppidum c. R.*, *municipium*) i uobličava stanovništvo raznorodnog civiteta (*peregrini*, *cives Romani*, možda i *cives Latini*). Posmatran u toj svetlosti, veliki vojničko-trgovački centar izrastao pod okriljem Aksiosa i Erigona omogućuje — zahvaljujući i srazmerno obilnoj izvornoj gradji — da se bolje razume pojam opida *civium Romanorum*, uopšte zagonetan današnjim naučnicima. F. Papazoglu pokazuje njegovu vezu s ratovima cezarske epohe, određuje odnos opidanā prema domorocima u okolini i objašnjava modalitete prerastanja opida u *municipium Stobensium*, Chiron 16, 1986, 213—237, gde je pored ostalog, data i korisna topografija ovog grada).

Između donjih tokova Strume i Meste, Istočna Makedonija se sastojala od Bisaltije, Sintike, Odomantike, Edonide sa pangejskom Pierijom. Toj oblasti valja priključiti i Parorbeliju u susedstvu Bisaltije. Žitelji Istočne Makedonije (autor ih 1974, 59—73) nisu starijom Makedonci ali se nakon osvajanja Filipa II postepeno u prvu makedonsku meridu. Od istočnomakedonskih, u *La population aes couines* pažnju. Filipi, osnovani oko 350. pr. n. e., 1702, 89, i *La population aes couines* nizatorske delatnosti Philippes, B. H. 1902, 1702, 89, i *La population aes couines* bezemlja u *La population aes couines* u pripremi). Drugi istočnomakedonski grad na kojem se zaustavlja čitalac ove knjige nosio je zanimljivo ime Paroikopolj (a ne Partikopolj, kako se obično mislilo). Najverovatnije, ležao je na značajnom lokalitetu Sveti Vrač

u dolini Strume, gde su ga tražili — suprotno predlozima B. Gerova i V. Beševlieva — J. i L. Robert i F. Papazoglu (str. 371—375). Svedočanstva Flegonta iz Tralesa (*FGrHist* 257 F 37, p. 1187, br. 48; 51—53) i značenje samog toponima ukazivali bi da se radilo o makedonskoj naseobini „ojačanoj brojnim paricima, koji su prihvaćeni u zajednicu kao punopravni građani . . .“ (str. 372).

Poslednja od pet oblasti „prave Makedonije“, *Halkidika*, imala je do sredine četvrtog veka pre n.e. gustu mrežu grčkih polisa. Nakon Filipovih razornih osvajanja, halikidički gradovi nazaduju; za uzvrat, razvijaju svest o makedonskoj pripadnosti. Oskudne su vesti o njihovom postojanju u rimsko doba. Čini se da je tada najkrupniji grad Halkidike Kasandreja, na palenskom istmu (str. 424—426). Još jedan nosilac ranoprincipatskog *iuris Italici*, Kasandreja je, izgleda, učlanjena u *tribus Papiria*, okolnost koja može biti od značaja i za utvrđivanje tribe kolonije Diona (str. 425—426 sa nap. 63, up. str. 109—110).

U *zaključku* (str. 436—442), *Villes* se okreću globalnim pitanjima. Analiziraju organizam makedonskih gradova u tri hronološka preseka: za vreme rimsko-makedonskih ratova, početkom Carstva i u V—VI stoleću. Uza sve praznine i nezvesnosti u izvornom materijalu, promene u zbiru makedonskih gradova i sitnijih naselja mogu se izraziti približnim brojevima (up. i *sinoptičku tabelu*, str. 443—465). Prvi presek daje sumu od 90—100 gradova, drugi od oko 100 gradova, treći od samo četrdesetak. Već ovi brojevi otkrivaju koliko je slika makedonskog oikizma potpunija u *Villes* nego u knjizi iz 1957. godine. Ne računajući podatke koje statistika izvodi iz pisaca kao što su Plinije i Hijerokle — gde, shvatljivo, nema bitnih interpretativnih novosti — ostale vrste gradje, prvenstveno epigrafska, omogućile su, zahvaljujući novim nalazima i tačnijem tumačenju, jasan napredak prema naučnim saznanjima od pre trideset godina; tada su brojevi triju preseka iznosili: 80—90, 75—100, oko 36. Osnovna proporcija, međutim, ostala je ista. Ona svedoči o poltu urbanizacije na makedonskom prostoru tokom Principata i o njenoj dubokoj krizi u kasnoantičko doba, uslovljenoj društvenim zamorom napadima spoljnih naroda. Ova numerička kolebanja odgovaraju sudbini polisa i u matičnoj Heladi. Suprotno mišljenju koje, pod pritiskom Momzenovog i Rostovcevljevog autoriteta, preovladuje u nauci, rimska Makedonija nije bila zemlja seljaka i stočara. U njoj su živeli i gradovi, podjednako bogati, kulturni i gusto raspoređeni kao i u razvijenim provincijama istočne polovine Carstva; *koina* Gornje Makedonije treba objašnjavati snagom starih administrativnih veza a ne trajanjem plemenskog uređenja sve do rimske epohe.

Ovim zaključkom Fanula Papazoglu završava jedno veliko delo. Izraslo je iz kritike izvora gotovo nesavladivih zbog opsega, raznolikosti i heurističkih prepreka; danas nema drugog istraživača koji bi bio kadar da ispita izvornu gradju tako heterogenu po karakteru (književna, epigrafska, arheološka, numizmatička), obliku i temi iskaza, stepenu sačuvanosti i verodostojnosti, jeziku originala i izdanja i dužini vremenskog raspona (od Homera do Jovana Kantakuzina). Napisano je rečenicom klasičnog ritma, s retkim majstorsvom u vođenju niti argumentacije kroz šumu prethodnih raspri. Što čini naročito jak utisak, to su dubina i svestranost istorijskog rasuđivanja koje odlikuje prikazanoj knjigi. Predmet knjige je iziskivao da se protumače pojave što su trajale više od sedam vekova. Iziskivao je takodje, na više načina, razumevanje svih triju etno-kulturnih komponenti antičkog sveta: grčke, rimske, „varvarske“; takvo sveobuhvatno razumevanje sreće se sasvim izuzetno u savremenih naučnika, posebno na Balkanu. Nije reč samo o hronološkim i etno-kulturnim okvirima makedonskog oikizma. *Villes* izučavaju makedonski grad i kao društveni fenomen i kao sklop ustanova, sa svim njihovim pravnim i ekonomskim aspektima. Naizad, dragocene stranice koje se bave ubikacijom naselja i položajem gradova u odnosu na okolinu. Najkrupnija od njih *Villes* izričito

spominju. Bila su i biće razmatrana u studijama samog autora o problemima helenizacije i romanizacije, inkolata i parika, uporednog postojanja polisa i rimskih kolonija⁴. Svojestveno je požrtvovanosti Fanule Papazoglu što se ne zadovoljava takvim širenjem svojih napora da osvetli prošlost Makedonije. Uzela je na sebe i zadatak — najviše važnosti ali, osobito u našim uslovima, krajnje težak u mnogim tačkama — da kritički izda, u saradnji sa svojim učenicama, antičke grčke natpise nadjene u jugoslovenskom delu Makedonije. Kao *Inscriptiones Macedoniae septentrionalis*, ta zbirka će se pojaviti u kapitalnoj seriji *Inscriptiones Graecae* (vol. X, pars 2, fasc. 4) berlinske Akademije nauka.

28. XII 1988.

S. Dušanić,
Filozofski fakultet, Beograd.

ZDESLAV DUKAT: *Homersko pitanje*, Globus, Zagreb 1988, 299 str., 8°

Неодамна, на југословенската културна јавност ѝ беше понудена книгата за Хомер од загребскиот универзитетски професор Здеслав Дукат, која по многу нешта е необична. Таа пред сè изненадува со необичниот, за наши прилики, обем од 299 страни кои во потполност се посветени на хомерското прашање, но вистинското изненадување се крие во пристапот кон оваа тема. Имено, иако во првите три поглавја се обработуваат традиционалните хомерски проблеми од антката до XIX век, главнината (од 4. до 10. поглавје) е посветена на учењето на американските истражувачи Милмен Пери и Алберт Лорд и нивните следбеници, односно критичари. Тоа е проблематика која преовладува во хомерските студии на нашето време, за жал кај нас малку позната. Токму затоа, приказов на книгата на Дукат не ќе може да ја избегне нужноста од дескриптивност.

Во својата докторска дисертација од 1928 година, М. Пери ги преиспитува природата и значењето на зачестеното повторување на сложенките именка-епитет во хомерската поезија, кои човек не ретко ги доживува како формули. Користејќи ја статистичката метода во истражувањето на Хомеровите епови, тој ја толкува и дефинира таквата формула како „збир на зборови кои редовно се употребуваат под исти метрички услови за да се изрази определена суштествена идеја“.

Акцентот тука е ставен на метричката условеност на повторувањата. Стихот во кој се испеани „Илијада“ и „Одисеја“, дактилскиот хексаметар, поставува метрички барања кои мора да бидат задоволени — секој поим, слика или израз мора да биде вклопен во однапред замислените метрички модели. Уметноста на правeње хексаметарски стихови се усвојува преку преземање безброј метрички модели наследени од традицијата кои носат определени типични епски содржини.

Посебно укажувајќи на строгата метричка утилитарност на сложенката епитет-именка, Пери истото го пронаоѓа и во другиот јазичен и стилски материјал и доаѓа до тезата за потполна формулаичност на Хомеровата поезија која се должи на долготрајното изградување на претхомерската епска традиција. Јазичниот материјал се изградувал и прилагодувал според барањата на хексаметарскиот стих сè додека не го достигнал нивото за кое сведочат еповите што ни се достапни. Последните нивни варијанти што дошле до нас се дело

⁴ Vidi str. 146; 110—111, 434; 412, 426; za korpus natpisa sa severa Makedonije, str. 9 sa nap. 43. Up. eiusdem O „helenizaciji“ i „romanizaciji“, Glas SANU 320, Odelj. ist. nauka 2 (1980) 21—36; *Helenizovani varvari u Strabonovoj „Geografiji“*, ibid. 334, 4(1983) 1—19; *Grecs et Romains à Stuberra. Problèmes de romanisation*, Anc. Mac. 4 (1983—86) 431—436; *Socijalna struktura polisa helenističkog i rimskog perioda*, Glas SANU 343. Odelj. ist. nauka 5 (1986) 3—7; *La population des colonies romaines de Macédoine*, u pripremi.